

// Там же. — С. 408—422.

9. Журба О. І. Київська археографічна комісія. — С. 33—74.

10. Мурзакевич Н. Очерк заслуг, сделанных наукам светлейшим князем Михаилом Семеновичем Воронцовым // Записки Одесского общества истории и древностей. — Одесса, 1860. — С. 395—413.

11. Литературная летопись Одессы // Одесский альманах на 1840 год. — Одесса, 1839. — С. 32.

В. І. Онопрієнко

БІОГРАФІЇ ВЧЕНИХ: СПЕЦИФІКА, ЗАВДАННЯ, ДОСВІД

Біографічний жанр можна поділити на багато видів залежно від персоналій, про які писали. Кожному з цих видів притаманна своя специфіка. Про вчених у 20 ст. писали багато, інтерес до біографій зростав разом з підвищенням ролі науки у житті суспільства. Склалися і певні канони у зображенні вченого та його діяльності. Сформувався жанр наукових біографій вчених, який також має власну специфіку.

У біографії вченого має бути відображений широкий спектр його інтелектуальних і духовних інтересів, розвиток наукових комунікацій, взаємин з колегами, наукове життя його школи, місце в історії науки. У науковій біографії слід розкривати “перетини” індивідуальної біографії вченого з історією самої науки. При цьому важливо враховувати, що науку творять учені, які дуже різні за інтелектуальним рівнем, за їхнім внеском у прогрес. Американський соціолог Р. Мертон відзначав, що протягом століть особистість видатного вченого уявляли у перекрученому вигляді, чому сприяли святенницькі біографії, перетворення видатних людей на чудеса довершеності (1). Тому важливою вимогою до біографій учених є дослідження соціальних відносин у науці, документальна основа їх і науковий аналіз доробку вчених.

Одне з головних завдань біографії вченого — розкрити його справжній внесок у науку. По-перше, слід показати значення досягнень вченого для того періоду, у якому він працював. По-друге, важливо простежити долю його наукового доробку у дальшій історії науки, оцінити перспективність ідей, розробок, технічних рішень. Час вносить свої корективи в оцінку наукового доробку, що не применшує зробленого вченим, але потребує значних зусиль з боку біографа до виявлення справжнього його доробку. В принципі необхідно бути фахівцем у тій галузі науки, в якій працював учений, біографію якого вивчають, добре знати історію цієї дисципліни, логіку розвитку ідей, їх диспозицію в різних часових перетинах. У будь-якому випадку виявлення і доведення наукових пріоритетів — надзвичайно трудомістке завдання, на шляху його вирішення багато пасток, що

призводять часом до перебільшення ролі досягнень того чи іншого вченого.

Так, наприкінці 1940-х—на початку 1950-х років у Радянському Союзі з'явилося багато праць, в яких стверджувався пріоритет вітчизняних учених, інженерів, винахідників у багатьох галузях науки і техніки. Такий "псевдопатріотизм" завдав помітної шкоди об'єктивним фактам історії науки і техніки. Багато наукових і технічних пріоритетів доводили і відстоювали у важких дискусіях, що тривали десятиріччя. Як приклад можна навести багаторічну дискусію, яка триває й досі, щодо пріоритету у винаході радіо О. Поповим і Г. Марконі.

Важливе завдання біографії вченого полягає у розкритті всіх граней наукової творчості та шляху, який привів його до постановки нової проблеми, до вибору методів її вирішення і до нового знання, яке отримано в результаті. Це передбачає адекватну характеристику логічної ситуації в науці, що детермінувала відкриття та розв'язання завдання. У біографії повинна бути реалізована спроба реконструкції наукової атмосфери, розкриття шляхів поступу науки, які обумовили генезу проблеми і зробили можливим її вирішення (2).

У біографії часто заслуги багатьох учених намагалися приписати єдиній особі, перебільшуючи роль одних учених і замовчуючи результати, досягнуті іншими. Слід пам'ятати, що нове знання завжди народжується у комунікації, у спілкуванні вчених, нові результати, як правило, засвідчує наукове співтовариство, перевіряють через експертизу колеги. Тому в біографіях важливо відобразити цей аспект наукової діяльності — спільну працю вчених як суттєвий чинник прогресу науки. Однією з форм його виявлення є наукові школи, що формуються навколо наукових лідерів і становлять характерний феномен розвитку науки. Наявність наукової школи — важлива характеристика діяльності вченого, про це слід відзначити у його біографії.

При розробці біографій вчених необхідно враховувати і деякі особливості психології наукової творчості, наприклад, типологію вчених, розподіл праці у науковій діяльності та кооперування різних учених під час вирішення конкретних проблем науки. Слід враховувати також, що творча активність вченого неоднакова протягом його діяльності: вона досягає максимуму і тримається деякий час на цьому рівні, після чого починається спад, який відбувається у різних учених з різною швидкістю.

Біографії вчених "переписуються", кожне нове покоління, за висловом Т. Куна, "наново пише історію науки". Такої ж думки був і В. І. Вернадський: історію науки кожне наукове покоління має складати критично, бо змінюються запаси знань про минуле, відкриваються нові документи, з'являються нові засоби відбудови минулого.

Але ще важливіше те, що кожне покоління дослідників шукає і знаходить в історії науки відображення наукових проблем свого часу. В. І. Вернадський зазначав, що минуле наукової думки малюється кожного разу у новій перспективі, минуле пізнається по сьогоденню (3).

Важливе значення під час розробки біографій вчених має використання досвіду серійних видань наукових біографій. Найвідоміша з них — “Научно-биографическая литература” видавництва “Наука” в Москві та Санкт-Петербурзі, яка існує з 1959 р. У ній видано понад 500 книг, що становлять значний потенціал, котрий слід використувати під час розробляння наукових біографій вчених України. Ця серія цінна і розробкою методології науково-біографічного жанру, аналізом його природи, можливостей, пізнавального, виховного і наукового значення. Створення і розвиток науково-біографічної серії істотно збагатило історико-науковий процес, дозволило повернути інтерес громадськості до багатьох діячів природознавства і техніки, незаслужено забутих або обійдених увагою. З багатьох архівних сховищ було знайдено і введено до наукового обігу багато документальних матеріалів, що дозволило урізноманітнити і кардинально диференціювати уявлення про розвиток науки.

У серії “Науково-біографічна література” (НБЛ) опубліковано понад 200 книг про багатьох учених, які працювали в Україні або творчість яких пов’язана з нею. Вони присвячені науковим біографіям В. І. Вернадського, М. Г. Холодного, О. Любищева, Б. Л. Личкова, П. Переміжка, В. А. Ротерта, В. І. Палладіна, М. О. Умова, І. І. Пузанова, Ю. Пачоського, М. І. Вавилова, Д. К. Заболотного, І. І. Сікорського, П. А. Тутковського, М. Андрусова, Г. Дубеліра, О. М. Терлигорєва, І. І. Шмальгаузена, О. О. Богомольця, О. М. Нікольського, Ю. М. Соколова, Ф. М. Чернишева, Г. Д. Романовського та багатьох інших.

Серед авторів серії НБЛ — відомі українські історики науки і техніки: Ю. О. Анисимов, О. М. Боголюбов, Ю. О. Білий, В. О. Добровольський, Ю. С. Крючков, Б. М. Мазурмович, Г. В. Поруцький, Т. В. Путята, Б. Н. Фрадлін, Л. В. Матвеева, Т. О. Щербань.

Багато книг серії містять глибокий аналіз розвитку окремих напрямів науки, техніки й освіти, чимало краєзнавчих відомостей. Висвітлено стосунки вітчизняних та зарубіжних учених, історію наукових, навчальних, освітніх установ і громад, наведено дані про створення і видання основоположних праць і журналів, розвиток ідей або винаходів, аналізується методологія досліджень і психологія наукової творчості. З цих біографічних статей можна дізнатися про формування наукових шкіл, педагогічну і громадську діяльність учених, їхнє листування з діячами науки і культури. В ній вперше в світовій літературі вміщено наукові біографії багатьох іноземних учених.

Учений секретар серії НБЛ, доктор історичних наук З. К. Соколовська видала три довідники (4, 5, 6), в яких узагальнено досвід серії, є багато цікавих даних з історії науки, зокрема біографістики. З кожним випуском автор довідника послідовно робить його багатшим за змістом і урізноманітнює форму подання матеріалу. Так, в останньому довіднику вперше введено розділ "Історія науки і техніки в ілюстраціях — по сторінках книг серії НБЛ". В ньому наведено джерела і бібліографічні описи групових зображень різних форумів і організацій, портретів учених, знімки будинків, у яких розміщені наукові, навчальні, суспільно-освітні установи, факсиміле автографів і документів, наукознавчих схем, таблиць та інших графічних матеріалів.

У довідниках вміщено унікальний матеріал про історію виданих у серії протягом 1959—86 рр. книг з повним бібліографічним описом змісту, відомості про авторів, редакторів, а також про перспективи дальшого розвитку науково-біографічної серії. Сформовані на глибоко продуманій основі, ці довідники є істотним внеском у науко-, книго- і краєзнавство і мають бути постійними довідниками для всіх, хто працює у біографічному жанрі. У цих виданнях використано різні засоби систематизації бібліографічного опису історико-наукового матеріалу, подано спеціалізацію героїв книжкової серії, наведено переліки біографій у хронологічному порядку дат життя учених, а також близько 250 російських, українських і зарубіжних журналів та інших періодичних видань, у яких опубліковано понад 650 рецензій на книги серії.

Підготовлені на досконалій науковій основі, з добре розробленою методологією, використанням широкого спектра документальних джерел, книги науково-біографічної серії самі повинні стати унікальним джерелом під час підготовки біографій учених для УБС. У книгах серії НБЛ вміщено багатий матеріал з науки і культури різних епох, народів і регіонів, зокрема про внесок у науку і культуру України не лише українських учених, але і багатьох інших, так чи інакше пов'язаних з Україною. В них також є наукознавчі відомості — про умови і чинники розвитку науки, про взаємовідносини науки з політикою, економікою, релігією тощо, аналізується методологія наукових досліджень, обґрунтовуються наукові пріоритети і досягнення вчених і інженерів, розглядається розвиток наукових ідей, комунікація між ученими, науковими і освітніми закладами, популяризаторська, педагогічна, суспільно-політична діяльність учених, різноманітність інтересів їх.

Аналогічну серію видавала "Наукова думка". В ній опубліковано декілька десятків книг. Створені за тією самою методологією, вони також є цінним джерелом для розроблення біографій вчених.

"Наукова думка" видавала і біографічні довідники вчених різних

спеціальностей: астрономів, фізиків, хіміків, біологів, геологів, географів. Ці довідники разом із довідниками членів Академії наук України, біографічними статтями про вчених в енциклопедіях слід використовувати під час розробляння біографій учених для УБС, але наведений у них матеріал повинен бути суттєво скоригований і доповнений.

Обговорюючи проблему створення УБС, слід зазначити, маючи на увазі розробку біографій учених, що це трудомістке завдання можна почати вирішувати, використовуючи певний досвід, методологію та джерельну базу науково-біографічної літератури.

---

1. Мертон Р. Двойственная природа ученых // Информационный бюллетень / АН УССР, Ин-т истории естествознания и техники. — Вып. XIV, ч. 1. — С. 69.

2. Родний Н. И. Очерки по истории и методологии естествознания. — М.: Наука, 1975. — С. 393.

3. Вернадский В. И. Очерки и речи. — Пг., 1922. — Ч. 2. — С. 112—113.

4. Соколовская З. К. 200 научных биографий: Библиограф. справочник. — М.: Наука, 1975. — 192 с.

5. Ее же. 300 биографий ученых: Библиограф. справочник. — М.: Наука, 1982. — 389 с.

6. Ее же. 400 биографий ученых: Библиограф. справочник. — М.: Наука, 1988. — 510 с.